

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه علمیه عالی نواب

پایان نامه سطح سه

رشته تخصصی کلام اسلامی

عنوان:

درسنامه بدایة الحکمة

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محمد علی وطن دوست

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای عبدالحمید واسطی

تدوین و نگارش:

علی بهرام پور مقدم

سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۳۹۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به

پیامبر رحمت و مهربانی خاتم انبیاء محمد مصطفی صلی الله علیه وآله و سلم، امیر المومنین علی بن ابی طالب علیه السلام و سیده‌ی نساء عالم حضرت زهرا سلام الله علیها و فرزندان پاک و معصومان علیهم السلام که الگوی بی بدیل ایمانی برای تمام مردان و زنان عالم می‌باشند، خاصه امام رئوف حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام که نعمت قرب جوارش مزید نعمت است. و به احیاگر شریعت حقیقی مهدی منتظر، حضرت ولی عصر (عج) و پاسداران آموزه‌های دین، آنان که در راه دفاع از شریعت تمامی رنج‌ها را به جان خریدند...

قدردانی و سپاس

قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: لم يشكر الله من لم يشكر الناس^۱.

حمد و سپاس خدای بی‌همتا که بر بنده بی‌مقدارش منت گذاشت و توفیق کسب و ترویج دین مقدس اسلام را ارزانی داشت و او را در تدوین این مجموعه به‌عنوان خدمتی ناقابل یاری نمود؛ و درود و رحمت خدا بر پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه اطهار علیه‌السلام که مدد و عنایت خاصه ایشان غیر قابل انکار است؛ اما بعد لازم است از استاد گران‌مایه جناب آقای دکتر محمد علی وطن‌دوست که با علم و درایت و اندیشمندانه و صبورانه به‌عنوان استاد راهنما، حقیر را در تنظیم و تدوین این مجموعه راهنمایی و همراهی فرمودند صمیمانه تقدیر و تشکر نمایم. همچنین از استاد عزیز و گرانقدر حضرت حجة الاسلام والمسلمین عبد الحمید واسطی که سخاوتمندانه مشاوره پایان‌نامه را پذیرفته و حقیر را همراهی نمودند قدردانی می‌کنم.

همچنین از مادر دلسوز و مهربان، و همسر فداکار و صبورم که مرا رهین تحمل و عطوفت خود نموده و مایه دلگرمی و امید در این مسیر بوده، و همه دوستانی که کمک شایانی در تکمیل این اثر داشته‌اند، تقدیر و تشکر نموده، برای همگی توفیق عمل به دستورات الهی و عاقبت بخیری از خداوند منان خواستارم.

^۱ ابن بابویه، محمد بن علی، روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، ناشر: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ه. ق، ج ۵، ص

چکیده

فلسفه اسلامی یکی از مهم‌ترین علوم اسلامی به شمار می‌رود و در میان آن‌ها از جایگاه و اهمیت بسیاری برخوردار است. این دانش به دلیل گستره موضوع و مسائل، نسبت به بسیاری از علوم دیگر، نقش بنیادین و محوری دارد.

از یک سو، کتاب‌های گوناگونی در فلسفه اسلامی با اهداف آموزشی تدوین شده است. از سوی دیگر، محتوای غنی موجود در کتاب‌های رایج فلسفی، در برخی موارد سبب شده تا کتاب‌هایی که با هدف آموزش فلسفه برای مبتدیان نگاشته شده است، از استاندارد آموزشی لازم برخوردار نباشد و فهم بسیاری از مسائل فلسفی با دشواری رو به رو شود. اگر چه وجود استادان توانمند در این عرصه که به صورت شفاهی به تدریس این دانش همت گماشته‌اند، از پیچیدگی‌های محتوایی این کتابها می‌کاهد، ولی روشن است که اگر مهارت بالای گفتاری در تدریس فلسفه، به صورت نظام‌مند و مکتوب در قالب درسنامه نوشته شود، زمینه برای فهم هر چه بهتر مسائل فلسفه فراهم می‌گردد و از دشواری‌های این دانش می‌کاهد. افزون بر اینکه، اگر در تدوین درسنامه از استانداردهای آموزشی، که بر مسأله محوری و تفکر خلاقانه استوار است، بهره گرفته شود، بر غنا و اهمیت آن می‌افزاید.

در پژوهش حاضر تلاش شده است تا محتوای فلسفی شش مرحله ابتدایی کتاب «بداية الحكمة» در قالب و محتوای منطقی به صورت درسنامه مورد بازنویسی قرار گیرد و تدریس محتوای فلسفی، همراه با بیان استدلالی منطقی و نیز تبیین مبادی تصویری هر بحث به فراگیران انتقال داده شود.

واژگان کلیدی: درسنامه، بداية الحكمة، فلسفه، علامه طباطبایی.

فهرست

بخش نخست: کلیات و مفاهیم

- فصل نخست: کلیات
- گفتار نخست: طرح مسأله
- گفتار دوم: ضرورت تحقیق
- گفتار سوم: پیشینه تحقیق
- گفتار چهارم: سؤالات اصلی
- گفتار پنجم: سؤالات فرعی
- گفتار ششم: فرضیه‌های پژوهش
- گفتار هفتم: روش تحقیق
- گفتار هشتم: امتیازات تحقیق
- فصل دوم: مفاهیم
- گفتار نخست: تعریف درسنامه

بخش دوم: مباحث کلی وجود

- مدخل علم فلسفه
- مقدمه
- گفتار نخست: تعریف علم فلسفه (حکمت)
- گفتار دوم: موضوع علم فلسفه
- گفتار سوم: غایت و ضرورت علم فلسفه
- گفتار چهارم: روش تحقیق در علم فلسفه
- گفتار پنجم: محمولات فلسفی

.....	ساحت اندیشه
.....	فصل نخست: بداهت مفهوم وجود
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل دوم: اشتراک معنوی مفهوم وجود
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل سوم: زیادت وجود بر ماهیت
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل چهارم: اصالت وجود و اعتباریت ماهیت
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل پنجم: وحدت تشکیکی وجود

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... دیدگاه‌های گوناگون در مسأله

..... ساحت اندیشه

..... فصل ششم: تخصص وجود

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... بیان دیدگاه‌های مختلف در مسأله

..... طرح یک اشکال

..... ساحت اندیشه

..... فصل هفتم: احکام سلبی وجود

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... ساحت اندیشه

..... فصل هشتم: نفس الأمر

..... طرح مسأله

..... بیان دیدگاه‌های مختلف در مسأله

..... تطبیق نفس الأمر بر مناط صدق قضایا

..... ساحت اندیشه

..... فصل نهم: تساوق وجود و شئیت

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

- بیان دیدگاه‌های مختلف در مسأله
- ساحت اندیشه
- فصل دهم: عدم تمایز و علیّت در عدم
- طرح مسأله
- مبادی تصویری بحث
- ساحت اندیشه
- فصل یازدهم: عدم امکان إخبار از معدوم مطلق.
- طرح مسأله
- مبادی تصویری بحث
- ساحت اندیشه
- فصل دوازدهم: امتناع اعاده معدوم بعینه
- طرح مسأله
- مبادی تصویری بحث
- دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
- ساحت اندیشه

بخش سوم: تقسیم مطلق وجود به خارجی و ذهنی

- طرح مسئله
- مبادی تصویری بحث
- دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
- اشکالات وجود ذهنی
- ساحت اندیشه

بخش چهارم: تقسیمات وجود

..... فصل نخست: تقسیم اولیه مطلق وجود به مستقل و رابط

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... اثبات وجود رابط

..... آثار و احکام وجود رابط

..... ساحت اندیشه

..... فصل دوم: کیفیت اختلاف وجود رابط و مستقل

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... دیدگاه مصنف

..... ساحت اندیشه

..... فصل سوم: اقسام وجود مستقل

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... ساحت اندیشه

بخش پنجم: مواد ثلاث

..... فصل نخست: تعریف مواد ثلاث

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... بداهت مفهوم مواد ثلاث

..... ساحت اندیشه

..... فصل دوم: تقسیمات مواد ثلاث

.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	تقسیمات مواد ثلاث
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل سوم: ماهیت به معنای خاص نداشتن واجب الوجود
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل چهارم: وجوب بالذات صفات واجب الوجود
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	دیدگاه مصنف
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل پنجم: اثبات ضرورت علی و معلولی و بطلان اولویت
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل ششم: معانی «امکان»
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث

- تبيين معنای مقصود از «امکان» در مباحث این مرحله
- ساحت اندیشه
- فصل هفتم: بررسی مفهوم شناختی مفهوم «امکان خاص»
- طرح مسأله
- مبادی تصویری بحث
- ویژگی ها و خصوصیات مفهوم «امکان»
- ساحت اندیشه
- فصل هشتم: بررسی ملاک احتیاج ممکن به علت
- طرح مسأله
- مبادی تصویری بحث
- دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
- ساحت اندیشه
- فصل نهم: محتاج بودن ممکن به علت در حدوث و در بقاء
- طرح مسأله
- دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
- جمع بندی و نتایج این مرحله
- ساحت اندیشه

بخش نهم: ماهیت و احکام آن

- فصل نخست: بررسی قاعده «الماهیه من حیث هی لیست الاهی»
- طرح مسأله
- مبادی تصویری بحث
- تبيين قاعدهی (الماهیه من حیث هی لیست الاهی، لا موجوده و لا لاموجوده)

.....	ساحت اندیشه
.....	فصل دوم: بررسی اعتبارات ماهیت
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	تبیین اعتبارات ماهیت
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل سوم: تبیین معانی ذاتی و عرضی
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل چهارم: بیان اقسام معانی ذاتی (جنس، فصل و نوع)
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	تبیین دو اعتبار در خصوص جنس (تفاوت جنس و ماده)
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل پنجم: بررسی برخی احکام فصل
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	تبیین جایگاه فصل
.....	تذکر
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل ششم: «نوع» و احکام آن.

- طرح مسأله
- مبادی تصویری بحث
- رابطه میان اجزاء ماهیت نوعی
- ساحت اندیشه
- فصل هفتم: خاستگاه کلی و جزئی.
- طرح مسأله
- مبادی تصویری بحث
- دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
- ساحت اندیشه
- فصل هشتم: بررسی ملاک تمیز و تشخیص در ماهیات.
- طرح مسأله
- مبادی تصویری بحث
- دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
- ساحت اندیشه

بخش هفتم: مقولات عشر (اجناس عالی)

- فصل نخست: تعریف جوهر و عرض و بیان تعداد مقولات
- طرح مسأله
- مبادی تصویری بحث
- اثبات تحقق جوهر و عرض
- تعداد مقولات عرضی
- ساحت اندیشه
- فصل دوم: اقسام جوهر

.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل سوّم: تبیین حقیقت «جسم»
.....	طرح مسأله
.....	دیدگاه‌های گوناگون در مسأله
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل چهارم: اثبات «ماده نخستین» و «صورت جسمیه»
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	استدلال: برهان قوّه و فعل
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل پنجم: اثبات تحقق «صورت‌های نوعیه»
.....	طرح مسأله
.....	مبادی تصویری بحث
.....	استدلال بر تحقق «صورت نوعیه»
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل ششم: تلازم میان «ماده» و «صورت»
.....	طرح مسأله
.....	استدلال تلازم «ماده» و «صورت»
.....	ساحت اندیشه
.....	فصل هفتم: نیازمندی «ماده» و «صورت» به یکدیگر

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... استدلال بر نیازمندی «ماده» و «صورت» به یکدیگر

..... اشکالات علیت صورت نسبت به ماده

..... ساحت اندیشه

..... فصل هشتم: اثبات تحقق «نفس» و «عقل»

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... استدلال تحقق «نفس»

..... استدلال تحقق «عقل»

..... ساحت اندیشه

..... فصل نهم: بررسی مقوله‌ی «کم»، اقسام و ویژگی‌های آن

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... تقسیمات مقوله‌ی «کم»

..... ویژگی‌های مقوله‌ی «کم»

..... ساحت اندیشه

..... فصل دهم: بررسی مقوله‌ی «کیف» و اقسام آن

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... تقسیمات مقوله‌ی «کیف»

..... ساحت اندیشه

..... فصل یازدهم: بررسی مقوله‌های «نسبی»

..... طرح مسأله

..... مبادی تصویری بحث

..... اقسام مقوله‌های نسبی

..... ساحت اندیشه

بخش نخست:

کلیات و مفاهیم

فصل نخست: کلیات

گفتار نخست: طرح مسأله

کتاب گرانمایه *بداية الحكمة* اثری است گرانسنگ از مرحوم علامه آیت الله سید محمد طباطبایی که در واپسین سالهای عمر شریف این حکیم الهی بنا به درخواست جمعی از فضلاء^۲ به قلم شیوای ایشان به رشته تحریر در آمده است.

این کتاب در عین گزیده‌گویی، چینش منطقی و مطلوب مباحث، نوآوری در برخی مباحث، تبیین استدلالی محض مسائل فلسفی و قلم روان مؤلف گرامی، در نظر نگارنده‌ی نوشتار حاضر به‌عنوان متن ابتدایی و مقدماتی در علم فلسفه، دچار نقائص و کمبودهایی در خصوص برخی استانداردهای آموزشی بود؛ از جمله پرداختن به طرح مسأله، بررسی مبادی تصویری هر بحث، پرسش‌ها و تحقیقات مسأله محور و ...

از یک سو، دشواری فهم و ایجاد تصویری صحیح از مباحث فلسفی، مقتضی بهره‌مندی از شیوه‌های نوین آموزشی در روند تسهیل امر آموزش و القاء مباحث فلسفی است.

از یک سوی دیگر، اگر مباحث فلسفی در سطح مقدماتی، به صورت نظام‌مند و مکتوب در قالب درسنامه نوشته شود، زمینه و بستر برای فهم هر چه بهتر مسائل فلسفه فراهم می‌گردد و از دشواری‌های این دانش می‌کاهد. افزون بر اینکه، اگر در تدوین درسنامه از استانداردهای آموزشی، که بر مسأله محوری و تفکر خلاقانه استوار است، بهره گرفته شود، بر غنا و اهمیت آن می‌افزاید.

گفتار دوم: ضرورت تحقیق

تا جایی که نگارنده تتبع نموده است، تاکنون در حوزه فلسفه اسلامی، کتابی در قالب درسنامه، به صورت کلاسیک و با رعایت استانداردهای آموزشی، تالیف نشده است. البته تالیفاتی با عنوان «درآمدی بر فلسفه اسلامی»، «آموزش مقدماتی فلسفه» و مانند این‌ها وجود دارد که یا یک دوره کامل آشنایی با فلسفه اسلامی نیست یا استانداردهای آموزشی در آنها به صورت تدوین درسنامه رعایت نشده است. در پژوهش حاضر تلاش خواهد شد، ضمن رعایت استانداردهای آموزشی درسنامه‌ای تالیف شود که یک

^۲ - جمعی از فضیلاى مدرسه منظرى‌ى حوزه علمیه قم. طباطبایى، محمد حسین، *بداية الحكمة*، مقدمه، ص ۳-۵.

دوره کامل آشنایی با فلسفه اسلامی بر محور کتاب «بداية الحكمة» باشد و در آن بر عناصر تفکر خلاق، مساله محوری تأکید گردد.

گفتار سوم: پیشینه تحقیق

تالیفاتی اعم از شرح و ترجمه و چکیده نویسی و... در خصوص کتاب بداية الحكمة به زبان فارسی و عربی تا کنون انجام شده است که هیچ کدام در صدد درسنامه نویسی نبوده اند.

در این خصوص می توان به ترجمه و شرح حجت الاسلام و المسلمین علی ربانی گلپایگانی در سه جلد، ترجمه و شرح حجت الاسلام و المسلمین علی شیروانی در چهار جلد، شرح حجت الاسلام و المسلمین سید کمال حیدری و برخی ترجمه های دیگر اشاره کرد.

در میان تمامی شروح و تعلیقات، دو تالیف با عنوان «درسنامه بداية الحكمة» تاکنون به رشته تحریر در آمده است که در این جا به اختصار مورد بررسی قرار می گیرد.

نخستین کتاب با عنوان «درسنامه بداية الحكمة» که درس گفتار جناب آیت الله استاد غلامرضا فیاضی است توسط حجت الاسلام و المسلمین سید حسین نجات در انتشارات آیین احمد صلی الله علیه و آله و سلم به زیور طبع آراسته گردیده است.

این نوشته، گرچه عنوان درسنامه را دارد اما به عقیده نگارنده این سطور، استانداردهای یک درسنامه به عنوان متن آموزشی را ندارد و صرفاً پیاده سازی درس گفتار آیت الله فیاضی است.

نوشته دیگر کتاب «آغاز حکمت» به عنوان درسنامه فلسفه بر اساس کتاب بداية الحكمة است که توسط آقای علیرضا اسعدی در شرکت انتشارات علمی و فرهنگی تالیف گردیده است.

این اثر در واقع نوعی شرح و ترجمه کتاب بداية الحكمة است و ناظر به آموزشی بودن و در قالب درسنامه آموزشی نیست.

گفتار چهارم: سؤالات اصلی

۱- محتوای فلسفی موجود در کتاب *بداية الحكمة*، چگونه به صورت مسأله محور، قابل بازنویسی

است؟

گفتار پنجم: سؤالات فرعی

۱. چگونه می توان مباحث کلی مربوط به وجود (مرحله نخست کتاب *بداية الحكمة*) را در قالب

درسنامه تدوین نمود؟

۲. چگونه می توان مباحث مربوط به وجود خارجی و ذهنی (مرحله دوم کتاب *بداية الحكمة*) را در

قالب درسنامه تدوین نمود؟

۳- چگونه می توان مباحث مربوط به وجود مستقل و رابط (مرحله سوم کتاب *بداية الحكمة*) را در

قالب درسنامه تدوین نمود؟

۴- چگونه می توان مباحث مربوط به وجود واجب و ممکن (مرحله چهارم کتاب *بداية الحكمة*) را در

قالب درسنامه تدوین نمود؟

۵- چگونه می توان مباحث مربوط به ماهیت (مرحله پنجم کتاب *بداية الحكمة*) را در قالب درسنامه

تدوین نمود؟

۶- چگونه می توان مباحث مربوط به جوهر و عرض (مرحله ششم کتاب *بداية الحكمة*) را در قالب

درسنامه تدوین نمود؟

گفتار ششم: فرضیه های پژوهش

در درسنامه حاضر:

۱. مباحث گوناگون کتاب «*بداية الحكمة*» به صورت جداگانه بازنویسی می شود. بدین صورت که در

گام نخست در قالب شرح فعالیت محتوای اصلی به صورت ساده و مرتبط با آموخته های پیشین مورد

بازنویسی قرار می گیرد و در گام دوم، محتوای آموزشی به صورت مسأله درمی آید و منابع گوناگون

فلسفی از جمله *الحكمة المتعاليه في الاسفار العقلية الاربعة* اثر حکیم صدرالدین شیرازی، شرح منظومه

حکیم سبزواری، اصول فلسفه و روش رئالیسم و نهائیه الحکمه اثر مصنف و...، جهت مراجعه طلاب به صورت پژوهش محور معرفی می شود.

۲. محتوای فلسفی به صورت پرسش های ناظر به چگونگی درمی آید به گونه ای که در گام نخست میان آموخته های پیشین فراگیران و مسأله نو ارتباط ایجاد می شود و در گام دوم نکاتی برای راهنمایی پاسخ به مسأله فرا روی فراگیرا گذاشته می شود تا مخاطبان به صورت خلاقانه نحوه اندیشیدن فلسفی را بیاموزند و از آموزش مقلدانه دور شوند.

گفتار هفتم: روش تحقیق

روش پژوهش حاضر به صورت توصیفی، تحلیلی و کتابخانه ای است.

گفتار هشتم: امتیازات تحقیق

تدوین درسنامه ی کتاب *بدایه الحکمه* با رویکرد مسأله محوری و ایجاد زمینه تفکر خلاق در فراگیران در عین مراعات برخی از استانداردهای آموزشی که در فصل بعدی به آن ها اشاره خواهد شد.